

UPPSALA UNIVERSITET
Juridiska Institutionen
Polisrätt
Ingrid Helmius

Kevin Theander
950125-4131
HT18
Basgrupp A

Urinprovstagning vid misstanke om narkotikabrott

*Upprätthålls balansen mellan en effektiv brottsbekämpning och respekten för
enskildas integritet eller sker tvångsmedelsanvändningen på bekostnad av
enskildas integritet?*

Innehållsförteckning

1	Inledning.....	1
1.1	Bakgrund.....	2
1.2	Syfte och avgränsningar.....	2
1.3	Metod och material	2
2	Allmänna principer för tvångsmedelsanvändningen	3
2.1	Inledning	3
2.2	Legalitetsprincipen.....	3
2.2.1	Ändamålsprincipen.....	4
2.3	Proportionalitetsprincipen.....	4
2.3.1	Begreppsbildning.....	4
2.3.2	Behovsprincipen	4
2.3.3	Proportionalitetsprincipen stricto sensu.....	5
2.3.4	Principen om det lindrigaste ingreppet.....	5
3	Rättsliga regleringen för urinprovstagning.....	6
3.1	Grundlagens skydd för den kroppsliga integriteten	6
3.1.1	Grundlagsskyddet	6
3.1.2	Är urinprovstagning ett " <i>kroppsligt ingrepp</i> "?.....	7
3.2	RB:s regler om kroppsbesiktning vid misstanke om brott.....	7
3.2.1	Inledning.....	7
3.2.2	Är urinprovstagning en kroppsbesiktning?.....	8
3.2.3	Förutsättningar för kroppsbesiktning.....	8
3.2.4	Ändamålet med kroppsbesiktning	10
3.2.5	Beslutsbehörighet	11
3.2.6	Verkställighetsregler.....	12
4	Urinprovstagning och allmänna principer i praktiken.....	13
4.1	Inledning	13
4.2	Urinprovstagning utomhus.....	14
4.2.1	JO 2008/09 s. 156	14
4.2.2	JO 2015/16 s. 154	16
4.3	Tvångsmässig urinprovstagning	18
4.3.1	JO 2013/14 s. 101	18
5	Avslutande reflektioner	21

Förkortningar

BrB	Brottsbalken (1962:700)
EKMR	Europeiska konventionen om skydd för de mänskliga fri- och rättigheterna
FL	Förvaltningslagen (2017:900)
JK	Justitiekanslern
JO	Justitieombudsmannen
NSL	Narkotikastrafflagen (1968:64)
Prop.	Proposition
RB	Rättegångsbalken (1942:740)
RF	Regeringsformen (1974:152)
RMV	Rättsmedicinalverket
RPS	Rikspolisstyrelsen
SOU	Statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Det uppställs en mängd regler till skydd för den enskildes rättigheter gentemot brottsbeivrande myndigheter som i grunden syftar till att skydda mot statens vålds- och tvångsmonopol. Strikta normer för myndigheters behandlingen av den enskilde uppställs således för att garantera att individer inte utsätts för onödigt lidande och förhindra maktmissbruk, rättsövergrepp och godtycke.¹ Från ett brottsutredande perspektiv innebär reglerna att effektiviteten i viss mån begränsas, varför det inte är ovanligt att skyddsreglerna tänjs och tolkas till exempelvis polisens fördel.² Således utmärks reglerna om straffprocessuella tvångsmedel av en avvägning mellan de enskildes krav på integritet och rättssäkerhet och det samhälleliga intresset av en effektiv brottsbekämpning. Vad gäller urinprovstagning har det framkommit att klagomål avseende de brottsutredande myndigheters handläggning av bl.a. kroppsbesiktningar är vanligt förekommande.³ Detta leder till frågan om så är fallet till följd av att rättsreglerna ger företräde till de brottsutredande myndigheternas möjligheter att utreda brott på bekostnad av skyddet för enskildas integritet.

1.2 Syfte och avgränsningar

Jag har valt att undersöka vilka krav som ställs på polisens urinprovstagning vid misstanke om narkotikabrott i syfte att uppmärksamma avvägningen mellan en effektiv brottsbekämpning och skydd för enskildes integritet. Utöver en ren granskning av lagtext kommer jag även att belysa ett antal JO ärenden för att visa hur dessa krav beaktas i praktiken och för att belysa eventuella problem som kan leda till en otillbörlig tvångsmedelsanvändning. Härvid kommer jag särskilt undersöka rollen som allmänna offentligrättsliga principer spelar för tvångsmedelsanvändningen då de lämnar ett förhållandevis vitt bedömningsutrymme. Jag även valt att fokusera enbart på svensk rätt, varför exempelvis EKMR bestämmelser exkluderas trots att de kan vara tillämpliga.

1.3 Metod och material

Jag kommer att arbeta utifrån den rättsdogmatiska metoden. Då den första delen av arbetet syftar till att utreda rättsläget kommer jag i huvudsak arbeta utifrån det

¹ Bring & Diesen, 2009, s. 70

² Bring & Diesen, 2009, s. 70

³ SOU 2007:22 s. 169

typiska rättskällorna, särskilt förarbeten och doktrin. Därutöver använder jag även ett antal JO beslut. Då dessa inte är rättsligt bindande och kan påstås vara svårsorterade i den traditionella rättskälleläran kommer jag förhålla mig aningen kritisk mot JO utlåtanden och i huvudsak använda de för att stödja mina egna resonemang. Utöver rättskällor kommer jag även använda ett antal medicinska undersökningar om narkotikasubstansers detektionstid i människokroppen vilka jag sedan kommer lägga till grund för en juridisk analys. I den andra delen av arbetet undersöker jag hur det rättsläget som utretts i de föregående avsnitten kommer att tillämpas i praktiken. I denna del har jag utgått ifrån några JO ärenden för att belysa eventuella problem med tillämpningen av bestämmelserna som innebär att en effektiv brottsbekämpning får företräde över enskildas integritet.

2 Allmänna principer för tvångsmedelsanvändningen

2.1 Inledning

Senast i år uttalade Utredningen om rättssäkerhetsgarantier vid användningen av vissa hemliga tvångsmedel att, vid sidan av kravet på uttryckligt lagstöd (legalitetsprincipen), gäller även ändamålsprincipen, behovsprincipen och proportionalitetsprincipen för all användning av tvångsmedel.⁴ Med andra ord gäller dessa principer även om de inte uttryckligen kodifierats i lagstiftning tillhörande ett visst tvångsmedel.⁵ Till följd av detta kommer jag genomgående fokusera på principerna som sådana istället för att förhålla mig strikt till ordalydelsen i de relevanta lagbestämmelser som ger uttryck för en viss princip.

2.2 Legalitetsprincipen

Legalitetsprincipen kommer till uttryck i 1 kap. 1 § 3 st. RF och förstärks ytterligare av stadgandet i 2 kap. 20 § RF. Principen har en relativt vidsträckt innebörd,⁶ men för detta arbete är det tillräckligt att förstå principens krav på lagstöd för att ingripa i en enskilds rättssfär. Mer generellt innebär principen att en myndighet måste ha författningsstöd för sitt agerande, vilket i denna kontext innebär att användningen av tvångsmedel förutsätter en bestämmelse som medger intrång i den enskildes rättssfär. Det följer även av legalitetsprincipen att en bestämmelse ska tolkas enligt

⁴ SOU 2018:61 s. 13

⁵ För ytterligare stöd för att principerna gäller för all utövning av tvångsmedelsbefogenhet oavsett om de är uttryckligen kodifierade i lag se Helmius avsnitt om proportionalitetsprincipen i Offentlighetsprinciper, se särskilt s.138ff.

⁶ Se t.ex. Sterzel, Legalitetsprincipen i Offentlighetsprinciper, s. 73ff.

sin ordalydelse, varför en myndighet inte får tillämpa en lagregel så att den i praktiken utvidgar bestämmelsens tillämpningsområde utöver vad som följer av lagtext och förarbeten.⁷ Dessutom har HD förtydligat att det finns särskild anledning till restriktivitet vid tolkningen av bestämmelser som medger undantag till en grundlagsskyddad rättighet.⁸

2.2.1 Ändamålsprincipen

Ändamålsprincipen anser jag utgör en del av legalitetsprincipen då det innebär att tvångsmedel endast får användas för det ändamål som uttryckligen anges av lagstiftningen.⁹ Annorlunda uttryckt får inte lagregler kringgås genom att tillämpas för något annat syfte än vad de är avsedda för. Principen återspeglas av tvångsmedelslagstiftningen genom att det anges uttömmande för vilka ändamål ett visst tvångsmedel får tillgripas. Principen är inte uttryckligt kodifierad, men kan anses följa av regleringen i 2 kap. 21 § RF.¹⁰

2.3 Proportionalitetsprincipen

2.3.1 Begreppsbildning

En genomgång av både doktrin och förarbeten visar på att det råder oreda beträffande ett antal bärande principer för offentlig våldsutövning. Däremot är meningarna samstämmiga om principernas existens och innebörd, varifrån det går att urskilja tre återkommande principer som styr myndigheters maktutövning mot enskilda: behovsprincipen, proportionalitetsprincipen *stricto sensu*¹¹ och principen om det lindrigaste ingreppet.¹² I begreppet proportionalitetsprincipen kommer jag i fortsättningen innefatta dessa tre principer.

2.3.2 Behovsprincipen

I denna kontext innebär behovsprincipen att ett tvångsmedel endast får tillgripas om det finns ett påtagligt behov av tvångsmedlet och om det avsedda resultatet inte kan uppnås med andra medel.¹³ Vad gäller urinprovstagning har det vid upprepade tillfällen poängterats i förarbeten att kroppsbesiktning i många fall är särskilt

⁷ Lindberg, 2018, s. 21 och Westerlund, 2018, s. 23. Om legalitetsprincipen se även NJA 2012 s. 105

⁸ NJA 1996 s. 577

⁹ JO 2008/09 s. 113

¹⁰ Se resonemanget om 2:21 RF i avsnitt 3.1.1

¹¹ I strikt mening

¹² Helmius, Proportionalitetsprincipen i Offentligrättsliga principer, s. 137

¹³ Lindberg, 2018, s. 25

ingripande för den enskilde varför det är synnerligen viktigt att säkerställa att ett ingripande verkligen är nödvändigt.¹⁴

2.3.3 Proportionalitetsprincipen stricto sensu

Proportionalitetsprincipen i strikt mening tar sikte på de negativa verkningar som tvångsmedelsanvändning innebär för den enskilde. Principen innebär att ett ingripande endast får göras om skälen som talar för åtgärden uppväger det intrång eller men i övrigt som åtgärden innebär för den misstänkte eller för något annat motstående intresse.¹⁵ Därav måste beslutsfattaren i varje enskilt fall pröva om arten, styrkan, räckvidden och varaktigheten av ingripandet står i rimlig proportion till det som står att vinna med åtgärden.¹⁶

Principen innebär dessutom att större restriktivitet bör vidtas vid användningen av tvångsmedel ju lindrigare det misstänkta brottet är.¹⁷ Vid ringa brott eller brott med mycket låg straffvärde¹⁸ kan principen innebära att även ett tvångsmedel som innebär ett förhållandevis lindrigt ingrepp medför en sådan disproportion att ett beslut om tvångsmedel blir uteslutet.¹⁹

2.3.4 Principen om det lindrigaste ingreppet

Principen om det lindrigaste ingreppet innebär att det inte ska finnas några mindre ingripande åtgärder att vidta för att uppnå det eftersträvade syftet.²⁰ Finns det ett flertal sätt att uppnå samma resultat ska den som är minst ingripande för den enskilda väljas.

Varken doktrin eller förarbeten ger dock något svar på hur en beslutsfattare ska avgöra vilken åtgärd som är lindrigast. Ska saken avgöras utifrån ett vad som objektivt anses minst ingripande, eller är det den enskildes subjektiva uppfattning som är avgörande? Visserligen skulle det förenkla för rättstillämpningen att utgå från vad som typiskt sett uppfattas som mer ingripande, men å andra sidan skulle det leda till att principen riskerar att inte få sitt fullständiga genomslag för individer med en avvikande inställning. Med beaktande av det bakomliggande syftet med

¹⁴ Se Prop. 1988/89:124 s. 66 och Prop. 1993/94:24 s. 47

¹⁵ Westerlund, 2018, s. 24

¹⁶ Prop. 1986/87:112 s. 26f., JO 1994/95 s. 134 och JO 1996/97 s. 56

¹⁷ Prop. 1986/87:112 s. 31f.

¹⁸ Här anser jag att det är viktigt att Lindberg uttrycker saken med begreppet ”straffvärde” och inte brottets straffskala. Det tydliggör att det är en bedömning utifrån omständigheter i det enskilda fallet som är avgörande

¹⁹ Lindberg, 2018, s. 29

²⁰ Westerlund, 2018, s. 24

principen står det nära till hands att låta den enskildes personliga uppfattning vara avgörande.

3 Rättsliga regleringen för urinprovstagnning

3.1 Grundlagens skydd för den kroppsliga integriteten

3.1.1 Grundlagsskyddet

I RF:s andra kapitel garanteras var och en ett antal rättigheter gentemot det allmänna som ofta kommer i konflikt med polisiär tvångsmedelsanvändningen. Av intresse i detta arbete är huvudsakligen den kroppsliga integriteten som åtnjuter en grundlagsskyddad ställning till följd av bestämmelser i 2 kap. 6 § RF. I lagtexten uppställs bl.a. ett skydd mot påtvingat kroppsligt ingrepp, vilket enligt förarbetena avser främst våld, inklusive relativt mildt våld, mot människokroppen.²¹

Skyddet som följer av 2 kap. 6 § RF är dock relativt i den mening att det lämnas utrymme för inskränkningar. Att skyddet inte är absolut kommer till uttryck i 2 kap. 20 § 2 p. RF och bestämmelsen kompletteras med ett antal materiella förutsättningar för en tillåten begränsning som uttrycks i 2 kap. 21 § RF. Enligt den sistnämnda bestämmelsen är begränsningar av skyddet mot påtvingade kroppsliga ingrepp tillåtna endast (1) om de sker för att tillgodose ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle, (2) håller sig inom ramen för vad som är nödvändigt för ändamålet, (3) inte sträcker sig långt att de utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen, och (4) inte görs enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan sådan åskådning.

Vad gäller det förstnämnda kan det konstateras att straffprocessuella tvångsmedel främst syftar på utredning av brott, vilket tillgodoser ett syfte som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle. Således utgör det en godtagbar grund för att begränsa skyddet för den kroppsliga integriteten. Därutöver bör även den andra punkten belysas då det ger uttryck för proportionalitetsprincipen. Bestämmelsen är riktas mot lagstiftaren, men då det utgör ett krav för inskränkningen av en grundlagsskyddad rättighet anser jag att det även måste beaktas vid tillämpningen av en rättighetsbegränsande bestämmelse för att åtgärden ska vara rättsenlig.

²¹ Prop. 1975/76:209 s. 56. Se även Bull & Sterzel, 2013, s. 76

3.1.2 Är urinprovstagning ett ”kroppsligt ingrepp”?

Efter den redogörelsen ovan kvarstår frågan om en urinprovstagning utgör ett sådant kroppsligt ingrepp som avses i regeringsformen? Det råder inga tvivel om att exempelvis blodprovstagningar utgör ett sådant ingrepp.²² Detta kan förklaras i ljuset av förarbetenas vålds-orienterade definition då ett blodprov fordrar att en nål penetrerar huden och på så vis utgör våld mot kroppen. I jämförelse med detta kan det vara svårt att förena urinprovstagning, förutsatt att ett det lämnas på naturlig väg, med definitionen som utgår från våld mot kroppen.

Westerlund tar avstånd från att bestämma tillämpningsområdet utifrån om det sker någon fysisk våld mot kroppen och menar istället att ”kroppsligt ingrepp” innefattar alla former av kroppsbesiktningar och även vissa ingripanden som faller utanför kroppsbesiktnings definitionen.²³ Jag anser att det föreligger starka skäl som talar för Westerlunds uppfattning och att även urinprovstagning omfattas av skyddet mot påtvingat kroppsligt ingrepp. Denna ställning styrks även av ett antal JO ärenden där de konstaterat att urinprovstagning utgör ett kroppsligt ingrepp i grundlagens mening.²⁴ Att så är fallet skulle enligt mig kunna förklaras på ett antal olika sätt. Kanske mest övertygande vore argumentet att 2 kap. 6 § RF inte bara skyddar mot kroppsliga ingrepp utan även mindre ingripande åtgärder såsom kroppsvisitation som inte heller innefattar något våld mot kroppen. Vidare anser jag att urinprov, sett till graden av integritetsintrång, kan jämföras med andra ingrepp som faller inom det skyddade området. Således vore det inkonsekvent att undanta just urinprovstagning, särskilt då det skulle gå emot bestämmelsens syfte att skydda mot varje kränkning av den kroppsliga integriteten från det allmännas sida.

3.2 RB:s regler om kroppsbesiktning vid misstanke om brott

3.2.1 Inledning

Beträffande urinprovstagning återfinns bestämmelser som ger polisen rätt att göra sådana påtvingade kroppsliga ingrepp som avses i 2 kap. 6 § i huvudsak genom bestämmelser i 28 kap. RB. För att upprätthålla det krav som ställs på en rättighetsbegränsande lagstiftning finns ett antal rekvisit som begränsar användandet till vissa särskilda situationer, ändamål och förfaranden. I 28 kap. 12 §

²² SOU 2008:3 s. 101. Se även SOU 1972:15 s. 159 där grundlagsberedningen räknar upp bl.a. blodprovstagning som ett slags påtvingat ingrepp som bör skyddas av grundlagen.

²³ Westerlund, 2018, s. 22

²⁴ Se JO 2009/10 s. 39, och JO 2010/11 s. 509

RB stadgas de grundläggande förutsättningar för när ett urinprov får tas, medan själva verkställigheten regleras främst i 28 kap. 13 och 13a §§ RB.

3.2.2 Är urinprovstagning en kroppsbesiktning?

Kroppsbesiktning definieras som en undersökning av människokroppens yttre och inre samt att prov tas från människokroppen och undersöks.²⁵ Således omfattas alla provtagningar och undersökningar av kroppsprodukter som kan komma i fråga.²⁶ Av legaldefinitionen råder det inga större svårigheter att klassificera ett tagande av urinprov vid misstanke om narkotikabrott som en kroppsbesiktning då urin utgör en kroppsprodukt och det undersöks i syfte att utreda om spår av narkotika finns i kroppen.²⁷

3.2.3 Förutsättningar för kroppsbesiktning

3.2.3.1 Skälig misstanke

Det första rekvisitet för att en kroppsbesiktning ska vara tillåtet handlar om misstankegraden, och innebär att en kroppsbesiktning enligt RB endast får företas då en person *skäligen kan misstänkas* för ett brott.²⁸ Sett i förhållande till RB:s systematik kring beviskrav innebär skälig misstanke ett högre krav på misstankens styrka än ”kan misstänkas” men lägre än det som följer av ”sannolika skäl”.²⁹ I Polisrättsutredningens slutbetänkande hänvisas till ett antal JO uttalanden i ett försök att tydliggöra vad som krävs för att en misstanke ska vara skälig.³⁰ Sammanfattat sägs det att det ska finnas konkreta omständigheter av viss styrka som talar för att den misstänkte har begått gärningen som misstanken avser.³¹

Utöver det som sades ovan har JO har framhållit att det inte är möjligt att ange några mer bestämda riktlinjer för när en skälig misstanke kan anses föreligga,³² varför det kan vara av värde att nämna de kriterier som Andersson utarbetat. För det första krävs det att misstanken avser ett konkret brott, vilket han menar följer av 23 kap. 1 § RB som stadgar att förundersökning ska inledas så snart det finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats. Härvid är det formuleringen ”ett brott” och att brottet ska ha ”förövats” som implicerar en konkret

²⁵ 28:12 3 st. RB

²⁶ Prop. 1993/94:24 s. 45

²⁷ Se även RPSFS 2006:1, FAP 420-3, 2 § som stadgar att urinprovstagning är en kroppsbesiktning

²⁸ 28:12 RB

²⁹ SOU 1995:47 s. 162 och 164

³⁰ SOU 1995:47 s. 163

³¹ Se JO 1986/87 s. 77 på s. 83, JO 1998/99 s. 107 och JO 2009/10 s. 72

³² Se JO 1992/93 s. 143 på s. 152 och JO 2009/10 s. 72 på s. 74

brottslig gärning.³³ Det andra kravet är att misstanken ska vara individualiserad.³⁴ Kravet är väl i linje med JO uttalanden om att omständigheterna som grundar misstanken måste vara preciserade i den mening att erfarenhetssatser och allmänna kunskaper om en persons livsföring eller tidigare brottslighet inte är tillräckligt för att uppnå kravet på skälig misstanke.³⁵ Det tredje kravet är att den bakomliggande utredningen är robust, med vilket han syftar på att det finns tillräcklig utredning av kända omständigheter.³⁶ Det sista kravet för att uppnå skälig misstanke är sannolikhetsövertikt, dvs. att det är mer sannolikt att den misstänkta har begått brottet än motsatsen.³⁷

3.2.3.2 Fängelsebrott

Förutom kraven på misstankegraden krävs det även att det är fråga om ett brott på vilket *fängelse kan följa* för att beslut om kroppsbesiktning ska kunna fattas.³⁸ Annorlunda uttryckt är det ett minimi-krav att brottets straffskala ska innefatta fängelse. Lindberg menar dock att uttrycket ”kan följa” som används i lagtexten förutsätter att beslutsfattaren ska göra en summarisk bedömning av vilken påföljd som troligen kommer att utdömas i det enskilda fallet.³⁹ Således måste beslutsfattaren inte bara beakta den formella straffskalan, utan även omständigheter i det enskilda fallet som påverkar den förväntade påföljden.⁴⁰

Beträffande narkotikabrott framstår det dock inte som Lindbergs tolkning fått genomslag i praktiken. Eget bruk av narkotika kriminaliserades först genom en lagändring som trädde i kraft 1988, och brottets straffskala innefattade enbart böter.⁴¹ Genom regeringens förslag år 1992 fördes dock fängelse in i straffskalan för eget bruk av narkotika, vilket möjliggjorde fängelsestraff för samtliga brott i NSL.⁴² Lagändringen motiverades av en vilja att kunna säkra bevisning med hjälp av tvångsmedel för alla former av narkotikabrott.⁴³ Det jag anser skapar problem för Lindbergs teori just detta: straffskalan för narkotikabrott skärptes för att möjliggöra tvångsmedels-användningen, men för ringa narkotikabrott är det påföljden typiskt

³³ Andersson, 2016, s. 223ff.

³⁴ Andersson, 2016, s. 180ff.

³⁵ JO 4029–1995, se även JO 1993/94 s. 101

³⁶ Andersson, 2016, s. 201ff.

³⁷ Andersson, 2016, s. 168ff.

³⁸ 28:12 RB

³⁹ Lindberg, 2018, s. 145

⁴⁰ Exempelvis bör reglerna om straffskärpning och mildring i 26, 29 och 30 kap. BrB beaktas

⁴¹ Prop. 1992/93:142 s. 11. Se även Prop. 1987/88:71

⁴² Se 1 § och 2 § NSL

⁴³ Prop. 1992/93:142 s. 15

sett böter.⁴⁴ Med andra ord kan beslutsfattaren inte räkna med att ringa narkotikabrott leder till ett fängelsestraff, vilket i sin tur innebär att en kroppsbesiktning inte skulle kunna användas för att utreda misstankar om ringa narkotikabrott, något som står i uppenbar strid med syftet med 1992 års lagändring.

3.2.3.3 Behovs- och proportionalitetsavvägning

Genom hänvisningen i 28 kap. 13 § RB till 28 kap. 3 a § RB erinras att proportionalitetsprincipen gäller vid kroppsbesiktningar. Enligt bestämmelsen får en kroppsbesiktning enbart företas om skälen för åtgärden uppväger det intrång eller min i övrigt som åtgärden innebär. Förbudet mot åtgärder som innebär att den som undersöks riskerar framtida ohälsa eller skada utgör en yttre gräns för de åtgärder som får vidtas vid en kroppsbesiktning.⁴⁵ Det ligger i sakens natur att undersökningar och provtagningar kan medföra övergående obehag eller kortvarig smärta, men detta är inget som hindrar att en kroppsbesiktning genomförs.⁴⁶ Regeln om förbud mot åtgärder som riskerar framtida ohälsa eller skada tar istället sikte på större operativa ingrepp såsom ryggmärgsprov och vissa vävnadsprov.⁴⁷ Detta följer visserligen av proportionalitetsprincipen, men lagstiftaren ville förstärka skyddet för den enskilde genom en tydlig yttre gräns.⁴⁸ Någon mer preciserad lagregel i fråga om vilka typer av provtagningar och undersökningar som är tillåtna finns dock inte, utan frågan får avgöras utifrån en proportionalitetsavvägning i det enskilda fallet.⁴⁹

3.2.4 Ändamålet med kroppsbesiktning

Trots att de formella rekvisiten i avsnitt 3.2.3 kan vara för handen följer det av bestämmelsen i 2 kap. 21 § RF att kroppsbesiktningar enbart är godtagbara för vissa bestämda syften. Således beaktas ändamålsprincipen genom att en kroppsbesiktning enligt RB endast får tillgripas för utredning av brott,⁵⁰ åldersbedömningar⁵¹ och för registrering av DNA-profiler⁵². Av intresse för detta arbete är kroppsbesiktningar som utförs i ett brottsutredande syfte. Närmre bestämt får en kroppsbesiktning företas i syfte att söka efter föremål som kan tas i beslag eller förvar, eller annars för att utröna omständigheter som kan vara av betydelse för utredningen av brottet.⁵³

⁴⁴ Se Åklagarmyndighetens Rätts PM 2012:7, s.11–14 och JO 2013/14 s. 101 på s. 103

⁴⁵ 28:12 2 st. RB

⁴⁶ Prop. 1993/94 s. 47f.

⁴⁷ Prop. 1993/94:24 s. 47

⁴⁸ Prop. 1993/94:24 s. 47

⁴⁹ I övrigt hänvisas till vad som sägs om principerna i avsnitt 2.3

⁵⁰ 28:12 1 p. RB jämfört med 28:11 1 st. RB

⁵¹ 28:12 3 p. RB

⁵² 28:12 2 p. RB jämfört med 28:12a RB

⁵³ 28:12 RB jämfört med 28:11 RB

Vad gäller urinprov har dessa betydelse för brottsutredningen då de är avgörande för frågan om det objektivt har begåtts något brott eller inte.

3.2.5 Beslutsbehörighet

Som huvudregel ska beslut om kroppsbesiktning fattas av förundersökningsledaren, åklagaren eller rätten.⁵⁴ Om det däremot anses föreligga fara i dröjsmål får polisman besluta om tvångsmedelsanvändning.⁵⁵ I praktiken fattas beslut om kroppsbesiktning normalt av polisen, i egenskap av undersökningsledare eller polisman, eller av åklagaren.⁵⁶ Beslut fattas sällan av domstol eftersom det ofta är bråttom att genomföra åtgärden.⁵⁷

Uttrycket ”fara i dröjsmål” återkommer i ett flertal bestämmelser om tvångsmedel. Trots detta finns det varken någon legaldefinition eller några uttalanden i förarbeten som anger hur uttrycket ska förstås. I doktrin brukar dock fara i dröjsmål anses föreligga när det är så bråttom att ändamålet med en åtgärd riskerar att gå förlorad om man väntar med att företa den.⁵⁸ Hänsyn ska även tas till polisens tekniska möjligheter att komma i kontakt med en behörig beslutsfattare. Förutsatt att det finns en sådan möjlighet kan fara i dröjsmål föreligga endast om det inte finns tillräckligt med tid för polismannen att grundligt redogöra för ärendet innan ändamålet med åtgärden riskerar att gå förlorad.⁵⁹ Då det följer av legalitetsprincipen att rättighetsinskränkande lagstiftning ska tolkas restriktivt anser jag att även regler som medger undantag från huvudregeln om beslutsbehörighet ska tolkas restriktivt. En extensiv tolkning av ”fara i dröjsmål” skulle både stå i strid med legalitetsprincipen och innebära att huvudregeln i RB åsidosätts vilket inte är godtagbart.⁶⁰

Utifrån dessa förutsättningar har jag svårt att föreställa mig någon situation som skulle tillåta en polisman, utan att vara undersökningsledare, att besluta om urinprov vid misstanke om narkotikabrott genom eget bruk. Genom att undersöka detektionstiden i urin av de substanser som polisen testat för i en sållningsanalys⁶¹ fann jag att den enda narkotikasubstansen som eventuellt riskerar att undgå upptäckt

⁵⁴ 28:13 RB jämfört med 28:4 RB

⁵⁵ 28:13 RB

⁵⁶ För regler om när polis kan vara undersökningsledare se 23:3 RB och RPSFS 2014:5, FAP 403–5

⁵⁷ Prop. 1993/94:24 s. 24

⁵⁸ Westerlund, 2018, s. 34 och Lindberg, 2018, s. 629

⁵⁹ Westerlund, 2018, s. 34f.

⁶⁰ Jfr. JO uttalandet i JO 4638–1995, frågan var visserligen annorlunda men resultatet att polisman regelbundet beslutar om tvångsmedelsanvändningen är densamma

⁶¹ Se Bilaga 2 till RPSFS 2006:1, FAP 420–3

i ett urinprov inom 24-timmar är kokainmetaboliter. Resterande substanser har en detektionstid mellan en och upp till trettio dagar från intaget.⁶² Förutsatt att polisens misstanke grundas på att personen uppfattas som narkotikapåverkad när denne påträffas finns det i princip ingen möjlighet för eventuell narkotika i kroppen att undgå att bli upptäckt under tiden som skulle fortlöpa från det att personen anträffas till urinprov tas. Detta särskilt då en person endast får hållas kvar i upp till sex, eller i undantagsfall tolv timmar, för en kroppsbesiktning.⁶³

3.2.6 Verkställighetsregler

Först då alla de ovanstående förutsättningarna är för handen kan en kroppsbesiktning genomföras. Själva förfarandet är reglerad av ett antal rättssäkerhetsgarantier för den som utsätts för tvångsmedlet. Enligt min uppfattning kan i princip alla verkställighetsreglerna finna sitt ursprung i proportionalitetsprincipen då de är ägnade att mildra ingreppet och värna om den enskildes integritet.

Av störst intresse för detta arbete är hänsynsregeln i 28 kap. 13 § 2 st. RB. Enligt denna bestämmelse ska en förrättning av *mera väsentlig omfattning* verkställas inomhus och i ett avskilt rum. Doktrin och förarbeten är överens om att såväl urin- som blodprovstagning utgör en förrättning av mera väsentlig omfattning varför de ska utföras inomhus och i avskilt rum.⁶⁴ För att kunna tillgodose lagens krav har polisman även rätt att ta med den som ska kroppsbesiktigas till platsen där åtgärden ska genomföras.⁶⁵ Vidare finns en bestämmelse om tvångsmedlets varaktighet som stadgar att den som ska kroppsbesiktigas får hållas kvar i högst sex timmar eller, om det finns synnerliga skäl, ytterligare sex timmar.⁶⁶ Denna regel tillkom för att möjliggöra längre transporter som stundvis behövs för att tillgodose den misstänktes rätt att åtgärden verkställs inomhus och i avskilt rum.⁶⁷

Därutöver finns ett antal lagregler om vem som verkställer en kroppsbesiktning. Om åtgärden utförs av någon annan än en läkare ska ett trovärdigt vittne närvara vid kroppsbesiktningen.⁶⁸ Om en kvinna ska kroppsbesiktigas får det inte verkställas eller bevitnas av någon annan än en annan kvinna, läkare eller legitimerad sjuksköterska. Ett undantag görs dock för blodprov, alkohol-

⁶² Se tabell 1 i bilagan

⁶³ Se 28:13a 2 st. RB

⁶⁴ Se t.ex. SOU 1996:125 s. 74, och Lindberg, 2018, s. 695

⁶⁵ 28:13a 3 st. RB

⁶⁶ 28:13a 2 st. RB

⁶⁷ Prop. 1993/94:24 s. 51

⁶⁸ 28:13 RB

utandningsprov och salivprov för DNA-analys⁶⁹ eftersom dessa prov dels är vanligt förekommande, dels anses inte integritetskränkningen bli större bara för att åtgärden utförs eller bevittnas av någon av det motsatta könet.⁷⁰ Någon motsvarande integritetsskyddande bestämmelse som hindrar en kvinna från att verkställa eller närvara vid kroppsbesiktningen av en man finns däremot inte.⁷¹ Personligen anser jag dock att en manlig misstänkts önskemål om att åtgärden verkställs och bevittnas av personer av samma kön måste respekteras med grund i proportionalitetsprincipen, i synnerhet principen om det lindrigaste ingreppet.

Beträffande tvångsmedel innehåller RB inga generella normer om dokumentation av tvångsmedel. Om beslut fattas av rätten gäller visserligen balkens regler om dokumentation,⁷² men dessa är inte tillämpliga på beslut som fattas av åklagare eller polisman. Inte heller är FL:s regler om dokumentation av beslut⁷³ tillämpliga på den brottsbekämpande verksamheten.⁷⁴ För att täcka denna brist finns en särskild bestämmelse som kräver att ändamålet med en kroppsbesiktning protokollförs.⁷⁵ Detta anser jag är särskilt viktigt ur rättssäkerhetssynpunkt då dokumentation möjliggör en efterhandskontroll av de brottsutredande myndigheternas agerande.⁷⁶ Följaktligen kan en åtgärd som ifrågasätts prövas vid ett eventuell påstående av tjänstefel eller skadestånd av staten.

För polisens del finns det även särskilda föreskrifter om verkställighet av provtagning vid misstanke om narkotikabruk.⁷⁷ I denna stadgas bl.a. att urinprov ska tas i första hand för att säkra bevisning om narkotikabrott som består i eget bruk av narkotika. Först om urinprov inte kan erhållas får ett blodprov tas.⁷⁸

4 Urinprovstagning och allmänna principer i praktiken

4.1 Inledning

I det följande har jag valt att gå igenom ett antal JO ärenden om urinprovstagning för att undersöka hur de allmänna principerna beaktas, eller inte beaktas, när polisen

⁶⁹ 28:13 3 st. RB

⁷⁰ Prop. 1993/94:25 s. 50

⁷¹ Detta trots att saken diskuterats tidigare. Se t.ex. Prop. 1993/94:24 s. 49

⁷² 6 kap. RB

⁷³ Se 31 § FL

⁷⁴ 3 § FL

⁷⁵ 28:13 RB jämfört med 28:9 RB

⁷⁶ Se SOU 1993:60 s. 256, SOU 1995:47 s. 345f.

⁷⁷ RPSFS 2006:1, FAP 420-3

⁷⁸ RPSFS 2006:1, FAP 420-3, 5 § 1 st.

misstänker en person för eget bruk av narkotika. Därutöver kommer viss fokus även ligga på de olika perspektiven som lyfts fram i yttranden till JO och även hur JO valt att besvara ärendena.

4.2 Urinprovstagning utomhus

4.2.1 JO 2008/09 s. 156

4.2.1.1 Bakgrund

P.S. umgicks med sina vänner i Tantolunden i Stockholm. När hon lämnade sina vänner för att besöka toaletten påträffades hon av två polismän. De noterade att P.S. visade tecken på narkotikapåverkan och skälig misstanke om narkotikabrott genom eget bruk och innehav uppstod. P.S. kroppsvisiterades vilket motbevisade misstanken om innehav och beordrades därefter att följa med polismännen för att lämna ett urinprov. Urinprovstagningen verkställdes i ett buskage ett par meter från en stig i Tantolunden vilket P.S. upplevde som kränkande.

4.2.1.2 Yttranden till JO

I Polismyndighetens remissvar till JO förklarade polismännen att de hade bedömt att det skulle vara minst integritetskränkande att låta P.S. lämna urinprovet på plats eftersom hon vid upprepade tillfällen förklarat att hon var väldigt kissnödig. De utvecklade att urinprovet bara skulle få lämnas på plats om P.S. själv kände sig bekväm med detta och att de var mån om att hon inte fick känna sig tvingad till det. Polisen menar att de endast erbjöd P.S. att lämna urinprovet i Tantolunden vilket hon självmant accepterade.

Därutöver hänvisade Polismyndigheten till proportionalitetsprincipen och att detta ska vara avgörande för vad som anses godtagbart. Vidare menade Polismyndigheten att frågan om var en urinprovstagning får ske inte är uttryckligen reglerat i lag. De erkände att regeln om en förrättning av mera väsentlig omfattning ska ske inomhus och i avskilt rum som huvudregel även gäller urinprovstagning.⁷⁹ De tillade dock att det inte är ett absolut krav, utan att provtagningen får ske utomhus om det kan ske utan att den enskildes integritet onödigt kränks, varför en bedömning i det enskilda fallet ska vara avgörande. Slutligen framhöll de att inga fel hade begåtts i detta ingripande då P.S. själv godkände att provet skulle lämnas utomhus.

⁷⁹ 28:13 RB

Av särskilt intresse i Polismyndighetens remissvar är deras förhållningssätt till bestämmelsen i 28 kap. 13 § RB. Jag uppfattar det som att de inte anser att urinprovstagning utgör en kroppsbesiktning av mera väsentlig omfattning, eftersom sådana undantagslöst ska ske inomhus och i ett avskilt rum. I motsats till detta menar de att provtagningen var okej i detta fall, vilket måste innebära att det inte utgjorde en förrättning enligt 28 kap. 13 § RB då en sådan förrättning skulle vara lagstridig om det hade utförts utomhus.⁸⁰

4.2.1.3 JO bedömning

JO Mats Melin behandlade frågan om urinprovstagningen utomhus i ett buskage var rättsenligt. Inledningsvis diskuterar han den straffrättsliga hänsynsprincipen. För tvångsmedelsanvändningen innebär principen att diskretion bör iakttas,⁸¹ varvid han menar att principen kommer till uttryck genom reglerna om en kroppsbesiktning av mera väsentlig omfattning.⁸² Personligen anser jag att diskussionen bör istället ha utgått från proportionalitetsprincipen då det ytterst handlar om att göra åtgärden så föga ingripande som möjligt för den enskilda, samt att det ställer krav på att den minst ingripande åtgärden ska väljas.

Beträffande frågan om urinprovstagning är en förrättning av mera väsentlig omfattning instämde Melin med den rådande uppfattningen i doktrin och förarbeten och uttalade att urinprovstagning är en sådan förrättning som nämns i 28 kap. 13 § RB. Han förklarade att urinprovstagning måste anses vara av väsentlig omfattning då det kräver att den misstänkte blottar sig i större eller mindre utsträckning. Därutöver nämner JO att det inte förelåg några praktiska hinder mot att tillgodose lagens krav på avskildhet eftersom det inte var långt till närmaste polisstation. I anslutning till detta uttalande förklarar Melin dock att det undantagsvis kan finnas situation då en kroppsbesiktning av mera väsentlig omfattning av praktiska skäl svårligen kan genomföras inomhus, men att tillfredställande avskildhet ändå kan åstadkommas.

Detta undantag som Melin skapar för praktiska svårigheter har jag både svårt att själv förstå, och ännu svårare att förena med lagtext. Melin konstaterar inledningsvis att urinprovstagning *är* en förrättning av mera väsentlig omfattning. Således ställer lagen ett undantagslöst krav på att den ska utföras inomhus och i

⁸⁰ Jfr. legalitetsprincipen, särskilt då bestämmelsen i 28:13 RB inte lämnar något handlingsutrymme

⁸¹ Se Lindberg, 2018, s. 33

⁸² Se 28:13 RB

enskilt rum. Trots detta verkar Melin mena att syftet med bestämmelsen, dvs. avskildhet, kan uppnås även om ordalydelsen inte efterföljs. Med beaktande av legalitetsprincipen och de särskilda krav på restriktivitet som följer vid rättighetsbegränsande regler anser jag inte att detta är godtagbart. Därutöver följer det av reglerna om kroppsbesiktning att polisen har rätt att transportera den misstänkte till den plats där åtgärden ska genomföras.⁸³ I syfte att möjliggöra längre transportsträckor får den misstänkte hållas kvar i upp till sex timmar eller, vid synnerliga skäl ytterligare sex timmar.⁸⁴

I Melins beslut förklarar han att polisen borde ha tagit med P.S. till polisstationen för urinprovstagningen då det i detta fall utgjorde en större kränkning för P.S. än som var nödvändigt.⁸⁵ Därutöver belyser han att det finns stor risk för att den misstänkte inte upplever sig ha något egentligt val på frågan om de samtycker till att lämna provet utomhus. Så långt instämmer jag med Melins bedömning. Däremot anser jag att undantaget han skapar för praktiska svårigheter att genomföra provtagningen inomhus är lagstridig och till och med går emot det i förarbeten uttalade syftet med bestämmelserna i 28 kap. 13a § 2 och 3 st. RB.

4.2.2 JO 2015/16 s. 154

4.2.2.1 Bakgrund

En man, K.H., i sällskap av vänner gick in på en bensinstation vid Globen i Stockholm. Inne på bensinstationen befann sig ett antal polismän som iakttog K.H:s sällskap. När de konfronterade sällskapet visade K.H. tydliga tecken på narkotikapåverkan och skälig misstanke om narkotikabrott genom eget bruk uppstod. I syfte att utreda misstanken beslutade polismannen att K.H. skulle genomgå en kroppsbesiktning för att söka efter narkotika och säkerställa bevisning om narkotikapåverkan.

Polismannen hade med sig provtagningsutrustning och bedömde att ett urinprov på plats skulle vara mindre ingripande för K.H. än att ta med honom till polisstationen. K.H. togs därför in på kundtoaletten där han beordrades att lämna ett urinprov, men K.H. lyckades inte. Eftersom det fanns fler kunder inne på bensinstationen bestämde polismannen att de skulle fortsätta med ett förhör

⁸³ 28:13a 3 st. RB

⁸⁴ 28:13a 2 st. RB, se även Prop. 1993/94:24 s. 51 som uttryckligen förklarar att varaktigheten bestämdes till denna tid för att möjliggöra längre transporter som kan behövas för att tillgodose den misstänktes rätt att få åtgärden verkställd inomhus och i avskilt rum.

⁸⁵ Detta ger uttryck för principen om det lindrigaste ingreppet

utomhus. Efter förhöret var avslutad verkställdes urinprovet ett antal meter från bensinstationen. Provet visade negativt och förundersökningen lades ned. K.H. upplevde det som kränkande att han var tvungen att lämna urinprovet utomhus.

4.2.2.2 *Yttranden till JO*

Polismyndigheten förklarar i sitt remissvar till JO att det förelåg skillnader mellan detta ärende och det ovan redogjorda eftersom försök att lämna urinprov inomhus hade gjorts i det förevarande fallet innan det istället verkställdes utomhus.⁸⁶ Vidare menade de att det fanns objektiva grunder för intresseavvägningen att det skulle vara mindre ingripande att få lämna urinprov på plats än att tas med till polisstationen. Med detta sagt konstaterar myndigheten att provet ändå bör ha lämnats inomhus. De ansluter sig också till JO uttalandet från det tidigare fallet då de framhåller att det inte förelåg några praktiska svårigheter som undantagsvis kan motivera avsteg från bestämmelsen i 28 kap. 13 § 2 st. RB i det förevarande fallet. Jag finner det sistnämnda olyckligt eftersom det tyder på att undantaget som skapades av Melin ett antal år tidigare har vunnit framgång och kommit att tillämpas av polismyndigheten trots att det saknar någon som helst stöd i lag.

4.2.2.3 *JO bedömning*

JO Cecilia Renfors fokuserade på frågan om urinprovstagningen utomhus var rättsenligt. I sak kom hon fram till samma sak som Melin i det tidigare ärendet, dvs. att det inte fanns förutsättningarna som krävs för att K.H. skulle ha lämnat urinprovet utomhus. Däremot delade Renfors inte Melins uppfattning om att urinprovstagning alltid är en förrättning av mera väsentlig omfattning. Renfors förklarar istället att urinprovstagning som utgångspunkt ska ske inomhus och i avskilt rum även om det *inte* är en åtgärd som omfattas av 28 kap. 13 § 2 st. RB. Ett prov ska dock få lämnas utomhus om den misstänkte självant uttrycker önskemål om det, och provtagningen kan genomföras i tillfredställande avskildhet. Genom att kräva att den misstänkte självant måste begära att få lämna provet utomhus undviks problemen rörande frågor om reellt samtycke. Det torde även ge företrädde till den enskildes subjektiva uppfattningen om vad som är det lindrigaste möjliga ingreppet.

Vad gäller frågan om en urinprovstagning är en förrättning av mera väsentlig omfattning menar Renfors att en urinprovstagning kan delas in i fall där den

⁸⁶Jfr. JO 2008/09 s. 156

misstänkte behöver blotta sig i mindre respektive större utsträckning. Hon skriver det inte uttryckligt, men det framstår som att hon menar att urinprovstagning inte är en förrättning av mera väsentlig omfattning i de fall den enskilde endast behöver blotta sig i mindre utsträckning, varför de i så fall inte måste ske inomhus. Renfors är lite vag, men jag förstår uttalandet som att, när urinprovstagningen inte är en förrättning av mera väsentlig omfattning, får provtagningen dock verkställas utomhus endast om den enskilde själv begär det. Därav förklarade Renfors att polisens agerande i det aktuella fallet var felaktig, trots att lagen inte kräver att provtagningen skulle ske inomhus, eftersom K.H. själv inte begärde att få lämna provet utomhus.

Förutsatt att jag förstått JO rätt anser jag att bedömningen utgör en positiv utveckling vad gäller urinprovstagning och beaktande av proportionalitetsprincipen i sin helhet eftersom det öppnar upp för bättre möjligheter att tillgodose den misstänktes subjektiva inställning till hur ingripandet kan verkställas på så lindrigt sätt som möjligt. Vad jag däremot anser vara olyckligt är formuleringen att urinprovstagning kan kräva att en person blottar sig i olika utsträckningar. Någon precisering av detta framkommer inte i bedömningen, varför det kan leda till svåra gränsdragningsproblem. Dessutom ska provlämnaren noggrant övervakas av polisen,⁸⁷ vilket enligt min uppfattning innebär att den misstänkte alltid kommer behöva blotta sig i relativt stor omfattning.

4.3 Tvångsmässig urinprovstagning

4.3.1 JO 2013/14 s. 101

4.3.1.1 Bakgrund

N. påträffades av polisen i Mora och skäligen misstanke om ringa narkotikabrott genom eget bruk och innehav uppstod. Han fördes till polisstationen i syfte att lämna ett urinprov men han lyckades inte och bad istället om att få lämna blodprov. Polisen nekade detta och genomförde istället en katetersättning för att tvinga fram ett urinprov. Det visade sig dock att urinblåsan var tom, varför det hela slutade med att polisen trots allt tog ett blodprov såsom N. ursprungligen begärt. Analysbeskedet visade positivt för ett antal narkotikaklassade substanser och N. dömdes till 30 dagsböter för ringa narkotikabrott genom eget bruk.

⁸⁷ RPSFS 2006:1, FAP 420-3, 5 § 3 st.

4.3.1.2 Yttranden till JK

I samband med anmälan till JO behandlades även en begäran om skadestånd av staten med anledning av ingripandet. Polismyndigheten yttrade sig i ärendet och anförde att det inte var försvarligt att använda kateter med beaktande av proportionalitetsprincipen samt att misstanke endast avsett ringa brott och att det var möjligt att säkerställa bevisning genom blodprov. RPS (Åsa Grünbaum) resonerade också kring proportionalitetsprincipen i sitt yttrande, men de redovisade en annan slutsats. De hänvisade till RMV:s hemsida där det angavs att urinprov oftast är att föredra då ämnen finns kvar längre i urin samt att det finns fler metoder att spåra substanser i urin än blod. Med beaktande av detta, i samband med samtliga omständigheter som framkommit, fann de att katetersättningen var rättfärdigad.

Jag anser att RPS:s bedömning är felaktig med hänsyn till de allmänna principer som gäller för tvångsmedelsanvändning. Det följer exempelvis av behovsprincipen att åtgärder som uteslutande eller i vart fall huvudsakligen syftar till att underlätta för en myndighet att fullgöra sina uppgifter är otillåtna.⁸⁸ Att tvångsvis ta urinprov av de skäl som RPS redovisat framstår som att myndigheten huvudsakligen velat underlätta brottsutredningen då det fortfarande finns analysmekanismer för att utreda saken med blodprov.

4.3.1.3 Förundersökning om tjänstefel

N. anmälde även de polismän som var delaktiga i ingripandet mot honom för tjänstefel. Förundersökningen lades dock ned på grunden att det inte längre fanns anledning att anta att brott som hör under allmänt åtal hade begåtts. N. begärde överprövning men överåklagaren fann inte skäl att ändra beslutet.⁸⁹ Överåklagaren förklarade att, mot bakgrund av informationen på RMV:s hemsida⁹⁰ i samband med N:s oförmåga att lämna urinprov, det inte var oproportionerligt att försöka tvinga fram ett urinprov genom katetersättningen. Enligt min uppfattning lägger dock överåklagaren alldeles för mycket vikt vid det brottsutredande intresset när han bedömer proportionaliteten.

4.3.1.4 Yttranden till JO

I Polismyndighetens yttrande till JO hänvisade de till deras uttalande som redovisades till JK, dvs. att katetersättningen inte varit försvarlig med beaktande av

⁸⁸ SOU 1984:54 s. 77

⁸⁹ Om överprövning se 7:2 och 7:5 RB, samt RÅR 2013:1

⁹⁰ Att ämnen finns kvar längre i urin och att det finns fler sätt att spåra substanser i urin än blod

proportionalitetsprincipen. RPS (Bengt Svensson) redovisade dock en annan inställning hos JO än de lämnade vid JK. De hänvisade inledningsvis till polisens föreskrifter och allmänna råd som anger att om urinprov inte kan genomföras ska blodprov tas.⁹¹ De menade att en rimlig tolkning av föreskriften leder till att urin ska lämnas på naturligt sätt och att kateter inte ska användas ifall den misstänkte har problem att lämna urinprov. Därefter går de igenom en proportionalitetsbedömning vid vilket de fastslår att olika personer visserligen kan känna olika beträffande de två provmetoderna, men som utgångspunkt bör användandet av kateter anses mer integritetskränkande än en blodprovstagning.

4.3.1.5 JO bedömning

Inledningsvis konstaterade Axberger att det är såväl fysiskt som från integritetssynpunkt mycket ingripande att framtvunga ett urinprov genom katetersättning. Därav menar han att det är uteslutet att rutinmässigt använda katetersättning istället för blodprov endast av det skälet att urinprov är bättre för att påvisa förekomsten av narkotika. Katetersättning bör därför endast vara tillåten i undantagsfall när det föreligger en särskild omständighet som gör åtgärden nödvändig och uppväger det betydande intrång i den enskildes sfär som ingreppet utgör. Vid en första läsning kan detta låta som ett viktigt uttalande av JO, men jag anser att det endast utgör en erinran om att behovs- och proportionalitetsprincipen måste beaktas vid tvångsmedelsanvändning. Vad som däremot ger mer konkretisering beträffande kroppsbesiktning vid misstanke om ringa narkotikabrott är att Axberger klargör att, med beaktande av ett brottets ringa straffvärde, kan katetersättning inte anses vara proportionerlig i strikt mening. Detta uttalande anser jag är särskilt viktigt då de olika yttranden som framkommit i ärendet visar att, trots att proportionalitetsprincipen beaktas, ett flertal myndigheter har ansett ingripandet försvarligt. Annorlunda uttryckt visar det på svårigheterna i praktiken att väga de motstående intressen mot varandra. Det kan även hävdas att de olika utgångarna av avvägningen visar på de brottsbeivrande myndigheternas intresse av en effektiv brottsbekämpning och hur det kan ske på bekostnaden av enskildes rättigheter.

Utöver JO diskussionen om proportionaliteten i strikt mening mellan ingripandet och ändamålet anser jag även att det hade varit behövligt att diskutera behovsprincipen. Genom en sammanställning av ett antal medicinska studier har jag

⁹¹ RPSFS 2006:1, FAP 420-3, 5 §

kommit fram till att de flesta narkotikasubstanser kan spåras i kroppen i minst 8 timmar i blod och minst 24 timmar i urin.⁹² Därav menar jag att polisen, i vart fall när misstanke grundas på att personen som påträffas misstänks vara påverkad, i princip aldrig kan påstå att ett urinprov är nödvändig istället för blodprov för att utreda misstanken.

5 Avslutande reflektioner

Inledningsvis bör jag konstatera att jag anser att lagbestämmelserna om urinprovstagning utgör en väll genomförd avvägning mellan en effektiv brottsbekämpning och respekt för enskildas integritet. Enligt min mening skulle en strikt tillämpning av lagstiftningen resultera i en tvångsmedelsanvändning som både är effektiv ur ett brottsbekämpningsperspektiv samtidigt som det så långt som möjligt värnar om den enskildes integritet. Vad undersökningen däremot har visat kan vara problematisk är polisens tillämpning av de allmänna principer som gäller vid urinprovtagningens verkställighet. Till skillnad från det mer konkreta bestämmelserna kodifierade i RB ställer principerna höga krav på en objektiv avvägning mellan o ena sidan det brottsbeivrande intresset och å andra sidan enskildas krav på respekt för deras integritet.

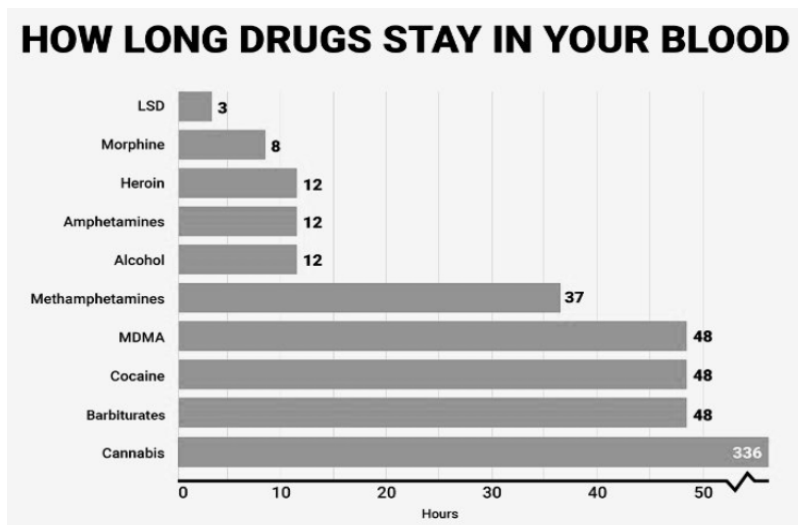
Enligt min mening visar undersökningen att poliser kan ha svårt att inta en opartisk ställning när principerna ska tillämpas. Detta kommer till uttryck särskilt då polisen vidtog åtgärder gentemot enskilda i alla tre JO fallen som inte kunde anses stå i rimlig proportion till det som stod att vinna med ingripandena. Därutöver har polisen i alla tre fallen valt att handla på ett sätt som åsidosätter principen om det lindrigaste ingreppet och således utgör ett större intrång i de enskildas integritet än som behövdes. Slutligen visar även ärendet om katetersättningen att polisen kan välja att vidta åtgärder som innebär synnerligen stora inskränkningar för den enskilde trots att det inte ens är nödvändigt för att uppnå det eftersträlvade syftet. Därutöver anser jag att det andra ärendet om urinprovstagning utomhus har ett särskilt värde då det utgör en viktig erinran om att, trots de relativt högt ställda krav på misstanken som fordras för att beslut om urinprovstagning ska kunna fattas, kvarstår alltid risken för att den misstänkte som utsätts för tvångsmedlet inte har begått något brott och istället är oskyldig.

⁹² Se bilagan

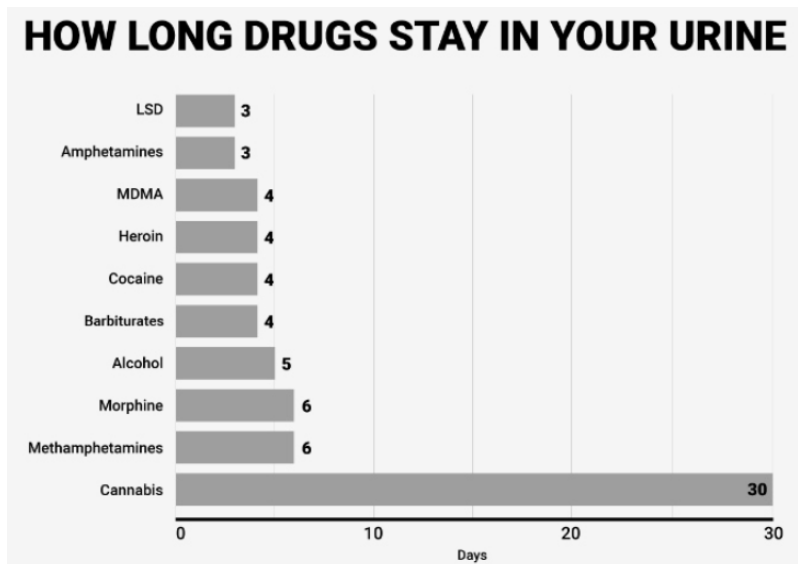
Bilaga

Substansgrupp	Detektionstid i Urin
Cannabinoider	1–30 dagar
Amfetaminer	2–5 dagar
Opiater	1–3 dagar
Kokainmetaboliter	>1–5 dagar
Bensodiazepiner	2–10 dagar

Tabell 1⁹³



Figur 1⁹⁴



Figur 2⁹⁵

⁹³ Sammanställning av information från <https://www.mayocliniclabs.com/test-info/drug-book/pod/DrugBook.pdf> och <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4920965/> där de lägsta detektionstiderna från studierna visas

⁹⁴ <https://www.businessinsider.com/how-long-various-drugs-stay-in-your-body?r=US&IR=T&IR=T>

⁹⁵ <https://www.businessinsider.com/how-long-various-drugs-stay-in-your-body?r=US&IR=T&IR=T>

Käll- och Litteraturförteckning

Offentlig tryck

- | | |
|------------------------------------|--|
| Prop. 1975/76:209 | om ändring i regeringsformen |
| Prop. 1986/87:112 | om anhållande och häktning, m.m. |
| Prop. 1987/88:71 | om ändringar i narkotikastrafflagen |
| Prop. 1988/89:124 | om vissa tvångsmedelsfrågor |
| Prop. 1992/93:142 | om åtgärder mot bruk av narkotika samt ringa narkotikabrott |
| Prop. 1993/94:24 | med förslag till ändrade regler om kroppsvisitation och kroppsbesiktning, m.m. |
| | |
| SOU 1972:15 | Ny regeringsform, Ny riksdagsordning |
| SOU 1984:54 | Tvångsmedel – anonymitet – integritet |
| SOU 1993:60 | Polisens rättsliga befogenheter: delbetänkande |
| SOU 1995:47 | Tvångsmedel enligt 27 och 28 kap. RB samt polislagen |
| SOU 1996:125 | Droger i trafiken |
| SOU 2007:22 | Skyddet för den personliga integriteten – kartläggning och analys |
| SOU 2008:3 | Skyddet för den personliga integriteten – Bedömningar och förslag |
| SOU 2018:61 | Rättssäkerhetsgarantier och hemliga tvångsmedel |
| | |
| Åklagarmyndighetens RättsPM 2012:7 | Strafföreläggande i bötesmål – en sammanställning av tillämpade påföljder |
| RåR 2013:1 | Riksåklagarens riktlinjer: Överprövning och annan prövningsverksamhet |

RPSFS 2006:1, FAP 420-3	Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om provtagning vid misstanke om bruk av narkotika och drograttfylleri
RPSFS 2014:15, FAP 403-5	Rikspolisstyrelsens föreskrifter och allmänna råd om ledning av förundersökning i brottmål

Rättsfallsförteckning

NJA 2012 s. 105

NJA 1996 s. 577

,JO 1986/87 s. 77, Dnr 3007-1984

JO 1990/91 s. 63

JO 1992/93 s. 143

JO 1993/94 s. 101

JO 1994/95 s. 134

JO 4029-1995

JO 4638-1995

Beslut 6 februari 1996, JO 1996/97 s. 56, Dnr 1813-1994 m.fl., 2931-1994, 4360-1995

Beslut 13 februari 1998, JO 1998/99 s. 107, Dnr 3505-1996

Beslut 4 december 2007, JO 2008/09 s. 113, Dnr 1907-2006

Beslut 14 februari 2008, JO 2008/09 s. 156, Dnr 3526-2007

Beslut 4 december 2008, JO 2009/10 s. 72, Dnr 1516-2007

Beslut 27 mars 2009, JO 2009/10 s. 39, Dnr 5978-2006

Beslut 26 april 2010, JO 2010/11 s. 509, Dnr 479-2010

Beslut 15 mars 2013, JO 2013/14 s. 101, Dnr 915-2012

Beslut 16 september 2014, JO 2015/16 s. 154, Dnr 3820-2013

Litteratur

Andersson, S. (2016). *Skälig misstanke*. 2016.

Bring, T., & Diesen, C. (2009). *Förundersökning* (4., [omarb.] uppl. ed.). Stockholm: Norstedts juridik.

Bull, T., & Sterzel, F. (2013). *Regeringsformen: En kommentar* (2., korr. uppl. ed.). Lund: Studentlitteratur.

Marcusson, L. (2012). *Offentlighetsprinciper* (2. uppl. ed.). Uppsala: Iustus.

Lindberg, G. (2018). *Straffprocessuella tvångsmedel: När och hur får de användas?* (Fjärde upplagan. ed.).

Westerlund, G. (2018). *Straffprocessuella tvångsmedel: En studie av rättegångsbalkens 24 till 28 kapitel och annan lagstiftning* (Sjätte upplagan, utökad och reviderad. ed.).

Övrigt

<https://www.mayocliniclabs.com/test-info/drug-book/pod/DrugBook.pdf>

<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4920965/>

<https://www.businessinsider.com/how-long-various-drugs-stay-in-your-body?r=US&IR=T&IR=T>

<https://www.rmv.se/aktuellt/utvecklad-blodanalys-kan-losa-fler-narkotikabrott/>